

İstanbul Kapalıçarşı'nın Çekirdeği Eski Bedesten'de Tarih, Kültür, Mimari Yapı ve İşlev Değişimleri Üzerine Bir İnceleme

An Examination on History, Culture, Architecture, and Function Transformation of Old Bedesten, İstanbul Grand Bazaar

Atlıhan Onat KARACALI¹

Gönderilme Tarihi: 15.04.2019 - Kabul Tarihi: 17.05.2019

Özet

Makalenin amacı; İstanbul'un kentsel tarihi içerisinde anahtar bir alışveriş çevresi örneği olan Kapalıçarşı üzerinden çarşının çekirdeği ve çalışmanın odağı olan Eski Bedesten ünitesinin coğrafi ve tarihsel bağlantılarını, kültürel ve tasarımsal ilişkilerini, mimari özelliklerini ve işlev değişimlerini incelemektir.

Bu bağlamda, Eski Bedesten'in; coğrafi konum gereği fetih öncesi yerleşim ile olan tarihsel bağlantısı, kültürel konum gereği öncülü olan İslam toplumlarında kullanılagelmiş olan değişik ticari strüktür örnekleri ile olan tasarımsal ilişkisi, mimari sistemi gereği yapısal ve yapım amacına uygun kullanıldığı dönemdeki işlevsel yönleri, geçirdiği işlev değişimleri ve sanayi sonrası toplumlarda değişen alışveriş alışkanlıkları sonucu işlevini tümüyle yitirishi çalışmanın ana unsurlarını, kapsamını oluşturmaktadır. Tarihi Yarımada'nın, Kapalıçarşı'nın bulunduğu çevre dışındaki kısımları çalışma kapsamının dışında tutulmuştur. Kapalıçarşı geneli ve Sandal Bedesteni'ne, ayrıca Eski Bedesten'deki gündelik yaşantıya ise sınırlı ölçüde değinilmiştir.

Mimari yapı ile ilgili bölümde, "asıl işlev" ifadesinin kullanılmasındaki amaç; Eski Bedesten'in, yapısal özelliklerini yitirmeksizin varlığını sürdüreceken, değişen ekonomik şartlar ve alışveriş alışkanlıkları sonucu işlevini koruyamayacak oluşudur. Asıl işlev ile değinilecek olan, bedesten adlı yapı türünün genel işlevidir.

Anahtar Kelimeler: *Kapalıçarşı, eski bedesten, ticaret yapıları, osmanlı mimarisi, bizans mimarisi.*

Abstract

The goal of this article is to investigate the geographic and historical links, cultural and design-oriented relationships, architectural features, and function transformations of the Old Bedesten, as the central core of the historical shopping hub Grand Bazaar of İstanbul.

For this purpose, Old Bedesten's historical relationship with pre-conquest Byzantine settlement in terms of geographical position, design-oriented relationship with commercial structures of Islamic roots in terms of cultural position, functional features of architectural system in terms of the original use period, functional transformation during its history, and loss of function with the industrialization are the key points and the scope of the study. Other parts of the Historic Peninsula are excluded. More, the other central structure, the Sandal Bedesten and the daily life in the Old Bedesten were mentioned partially.

¹ İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü
atlihanonatkaracali@ayvansaray.edu.tr, atlihanonatkaracali@windowslive.com

The aim of the usage of the word “original function” in the architectural structure part is the loss of functional features during the change in both economic conditions and shopping attitudes, while the structural features remain. Original function means the purpose of the general bedesten-type structures.

Keywords: *Grand bazaar, old bedesten, trade buildings, ottoman architecture, byzantine architecture.*

1. Giriş

Makalenin amacı; İstanbul’un kentsel tarihi içerisinde anahtar bir alışveriş çevresi örneği olan Kapalıçarşı üzerinden çarşının çekirdeği ve çalışmanın odağı olan Eski Bedesten ünitesinin coğrafi ve tarihsel bağlantılarını, kültürel ve tasarımsal ilişkilerini, mimari özelliklerini ve işlev değişimlerini incelemektir.

Bu bağlamda, Eski Bedesten’in; coğrafi konum gereği fetih öncesi yerleşim ile olan tarihsel bağlantısı, kültürel konum gereği öncülü olan İslam toplumlarında kullanılagelmiş olan değişik ticari strüktür örnekleri ile olan tasarımsal ilişkisi, mimari sistemi gereği yapısal ve yapım amacına uygun kullanıldığı dönemdeki işlevsel yönleri, geçirdiği işlev değişimleri ve sanayi sonrası toplumlarda değişen alışveriş alışkanlıkları sonucu işlevini tümüyle yitirisi çalışmanın ana unsurlarını, kapsamını oluşturmaktadır. Tarihi Yarımada’nın, Kapalıçarşı’nın bulunduğu çevre dışındaki kısımları çalışma kapsamının dışında tutulmuştur. Kapalıçarşı geneli ve Sandal Bedesteni’ne, ayrıca Eski Bedesten’deki gündelik yaşantıya ise sınırlı ölçüde değinilmiştir.

Mimari yapı ile ilgili bölümde, “asıl işlev” ifadesinin kullanılmasındaki amaç; Eski Bedesten’in, yapısal özelliklerini yitirmeksizin varlığını sürdüreceksen, değişen ekonomik şartlar ve alışveriş alışkanlıkları sonucu işlevini koruyamayacak oluşudur. Asıl işlev ile değinilecek olan, bedesten adlı yapı türünün genel işlevidir.

2. Coğrafi ve Tarihsel İlişkiler: Çevrenin Fetih Öncesi Dönemi

Fransız topograf Petrus Gyllius; “İstanbul kentini, Argos prensesi Keroessa ve deniz tanrısı Poseidon’un oğulları Byzas’ın ya da koloni kurucu Megaralıların komutanı Byzes’in kurduğunun” yazıldığını aktarır ve tercihini Byzas’tan yana kullanır. Aksi takdirde; şehre “Byzantion” değil, “Byzeum” denmesi gerekeceğini öne sürerek de tercihini destekler. Öte yandan, Yunan yazar Philostratos’un anlatısında da “Megaralı komutanın adının Byzas olduğunu” aktararak mitleri bir anlamda birleştirir. Hatta Megaralıların, tanrı Apollo’ya kenti kuracakları yeri danıştıklarında aldıkları “Körler ülkesinin karşısına.” yanıtındaki “körler” ile Khalkedonluların kastedildiği; zira onların bölgeye daha erken geldikleri halde daha elverişsiz bir alanı, bugünkü Kadıköy’ü seçtikleri çözümlemesini yapar (Gyllius, 1997, s.29). Bunun öncesinde, Hititleri yıkılışa sürükleyen Trak İstilasının MÖ 1200’lerde yapıldığı ve Traklar’ın Balkanlar’dan geldikleri görülür. Güncel veriler ise kenti çok daha erken dönemlere tarihlendirir. 2001 yılında 1. Derece Arkeolojik-Doğal Sit Alanı ilan edilen Küçükçekmece yakınlarındaki Yarımburgaz Mağarası, MÖ 3000’leri (Url-1); 2009 yılında Yenikapı Marmaray İstasyonu inşaatı kazılarında bulunan mezar ise günümüzden 8500 yıl öncesini işaret etmiştir (Url-2). Efsanevi anlatılardan ve güncel arkeolojik buluntulardan daha rafine bir

anlayış ile; İstanbul'un kentsel tarihinin başlangıcı, milattan önce yedinci yüzyılda Byzantion'un kuruluşu kabul edilir.

Sadece, Tarihi Yarımada'da inşa edilmiş dört sur sistemi –MÖ 7. yüzyıl Byzantion, MÖ 2. yüzyıl Severus, MS 4. yüzyıl Konstantin ve MS 6. yüzyıl Theodosius (Kuban, 1996, ss.18-47)– üzerinden yapılacak bir bölgesel okumada bile, Sarayburnu'nda kurulan kentin zaman içerisinde batı yönünde genişlediği gözlemlenebilir. Dolaşım şeması üzerinden yapılacak bir lineer okuma ise; Kapalıçarşı ile tarihsel bağlantıları açığa çıkarmak adına, kentin işlevsel bölümlerini netleştirecektir. Roma döneminde, yeni ismi ile Konstantinopolis kentinin omurgasını Mese adı verilen bir bulvar oluşturur. Mese, saray meydanı olan Augustation'dan –MS 4. yüzyıl– başlayıp batıya doğru uzanmaktadır ve üzerinde Konstantin –MS 4. yüzyıl–, Theodosius ya da Tauri –Boğa– –MS 4. Yüzyıl–, Bovis –öküz– –MS 4. Yüzyıl sonu– ve Arkadius –MS 5. yüzyıl başı– forumları –meydanları– bulunmaktadır. Arkadius Forumu'nda Mese çatallanır ve iki kol halinde kuzeybatı ve güneybatı yönlerine devam eder. Kent kurgusunda, diğer caddeler diyagonal biçimde Mese'ye saplanmaktadır (Wiener, 2001, ss.19-20).

Caddelerden önemli bir tanesi Haliç limanları ile bağlantı oluşturan Makros Embolos'tur. Bu cadde çarşı işlevi görmektedir (Wiener, 2001, s.29). Mese üzerindeki satıcılar da farklı dönemlerde yapılan agoralara –dükkan– yerleşmişlerdir. Dükkanlar, bulundukları ürünlere göre gruplanmışlardır. En değerli ürünler, saray kapısı ve Augustation Meydanı'nda satılmaktadır. Konstantin Forumu'nda da kumaş ve dokumalar bulunabilmektedir (Kuban, 1996, s.72).

Bölge, ticari işlevini fetih sonrasında da sürdürmektedir. Aynı çevre üzerine inşa edilen Eski Bedesten ile daha basit ancak potansiyeli yüksek bir çarşı çekirdeği oluşturulmuştur. Türk mimar Doğan Kuban, fetih sonrası yapı etkinliği ile eski yerleşimi ilişkilendirirken; Tauri Forumu'ndaki kamu binaları ile Eski Saray'ı, Konstantin Forumu'ndaki kumaş ticareti ile Eski Bedesten'i, Makros Embolos ile de Uzunçarşı Caddesi'ni eşleştirmekte ve kentsel alanın işlevsel sürekliliği odaklı bir çıkarım yapmaktadır (Kuban, 1996, s.214).

3. Kültürel ve Tasarımsal İlişkiler: İslam Toplumlarında Ticaret Strüktürleri

İslam toplumlarında ticaret yaklaşımı; pek çok edip, tarihçi ve gezginin eserlerinde, Kurtuba'dan Buhara'ya, Bağdat'tan Bursa ve İstanbul'a kadar dinî coğrafyadaki pek çok kentte; organize yollar, anıtsal yapılar ve kapsamlı pazarlar ile kendini göstermektedir. Bu fiziki strüktürler, İslam'ın erken yüzyıllarında tecrübe edilmiş işlevsel ve yapısal pratikler üzerine gelişme göstermiştir. Erken dönemde, alışveriş eylemi “souk” denilen birimlerden oluşan açık pazaryerlerinde sürdürülmektedir (Michell, 1996, s.107). Kelime, modern Arapça'da da hem fiziksel hem de ekonomik anlamlarda batıdaki “market” ve Türkçe'deki Farsça kökenli “pazar” sözlerini karşılar konumdadır. Bir nevi stant olan bu taşınabilir strüktür souk birimleri, kent dışlarında, kervanlar uğrak yaptığında kurulur ve bir meydanın çevresini tanımlarlar. Kervan geçişlerinin seyredildiği zamanlarda, bu strüktürler tören ve kutlama alanların oluşturulmasında kullanılarak; sosyal ve kültürel işlevleri de karşılamaktadır. Ticaretin daha fazla önem kazanması ve kentlerin büyümesi ile pazaryerleri kent merkezlerine

alınmış, souk birimleri de önce yerleşik düzene geçmiş, zamanla yerini kalıcı fiziki yapılara bırakmıştır (Url-3). “Kaysariyya” adı ile anılan ikinci tip yapının öncülü olan souk birimlerinden farklarından biri kapalı olması, diğeri de tek bir meydana kıyasla birbiriyle ilişkili birden çok mekan barındırıyor olmasıdır. Bu daha gelişmiş pazarlar; dükkan, atölye, ambar ve depoları bulundurmaktadır (Kuban, 1996, s.210; Url-4).

Türklerde ise alışveriş mekanları için bir başka Farsça kelime, “çarşı”, daha sık kullanılır. Türk çarşılarında karakteristik özellik olarak dikkat çekici olan, çarşı merkezinde kalın duvarlı ve çok kubbeli çatılı bir “bedesten” bulunmasıdır (Ünsal, 1973, s.54). Sözcüğün kökü Farsça’da “kumaş -bez- satıcıları mekanı” anlamındaki “bezzazistan”dır. Bedesten, pek çok eserde kentin en önemli sivil mimari yapılarından sayılır. Öyle ki; seyyah Evliya Çelebi eserinde Osmanlı kentlerini bedesteni olanlar ve olmayanlar olarak sınıflandırmıştır (İnalçık, 1987, ss.19-20). Türk çarşılarının, bütüncül alışveriş işlevi şekillenmesi bağlamında İslam toplumları ile kültürel benzerlikler taşıdığı düşünülse de; bu karakteristik özellik detaylı incelendiğinde bariz farklar ortaya çıkmaktadır. Bizantolog Semavi Eyice’ye göre, bedesteni, kaysariyyanın Türk versiyonu olarak ifade etmek yersizdir. O, İslam yapılarının da bir şekilde Orta Asya mimarî prensiplerinden faydalandığını; iki çevrenin ortak bir esastan farklı ifadeler oluşturduklarını savunur. Tarihçi Mustafa Cezar, bedestenin Türklere has bir yapı olduğunu öne sürmektedir (Url-5). Mimar Behçet Ünsal da, Bursa Bedesteni’nin gelişimini Beylikler döneminden bu tarafa kullanılan hanlara dayandırmıştır (Ünsal, 1973, ss.54-57). Tarihçi Halil İnalçık ise, bedesten ve kaysariyya yapılarını Grekoromen basilica ve kaiserion yapıları ile de bağlantılı bulur. Öte yandan, aralarındaki bir başka fark olarak; bedesteni uluslararası ticaret ile ilişkilendirerek, sadece çok önemli büyük kentlerde bulunacak bir yapı olarak değerlendirir (İnalçık, 1987, ss.19-20). İlk gelişmiş örneğin Bursa Bedesteni olduğu da düşünüldüğünde (Michell, 1996, s.107), Türklerin coğrafi konum gereği Bizans kültüründen de etkilenmiş oldukları söylenebilir. Bu düşünceleri destekleyen bir başka farklılık; diğer İslam kentlerinde birden çok kaysariyya bulunabiliyor iken Osmanlı kentlerinde, istisnalar dışında, çarşının organizasyon merkezi olarak bir bedestenin bulunmasıdır (Goodwin, 1971, s.331). Bedestenin ayırt edici bir başka özelliği de atölyesiz oluşu, bir başka deyişle üretim değil yalnız satış odaklı işlevi karşılmasıdır (Sakaoğlu, 1993, s.118).

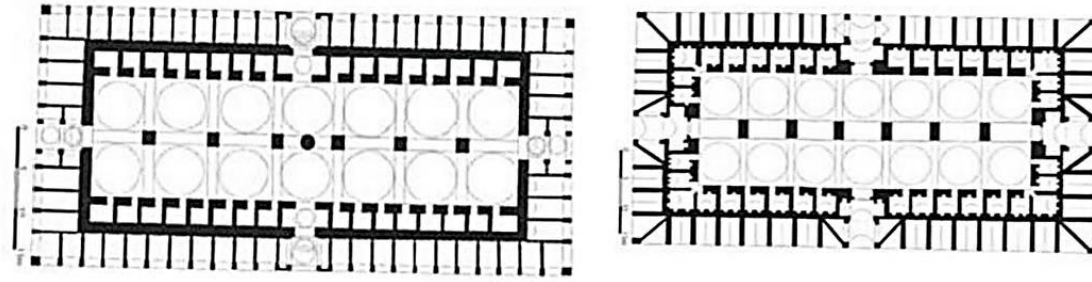
İslam kültürlerinde hayat bulmuş diğer ticari yapılar hanlar ve kervansaraylardır. Hanlar, tüccarların kent merkezlerindeki konaklama ihtiyaçlarını karşılayan ve doğal olarak çarşı kompleksi ile bağlantılı olan yapılar iken; kervansaraylar aynı işlevi ticaret yolları üzerinde karşılayan daha büyük ve gösterişli yapılardır (Ünsal, 1973, s.86).

4. Mimari Sistem: Eski Bedesten’in Yapısal ve Asıl İşlevsel Özellikleri

4.1 Bedestenlerin Yapımı

İlk gelişmiş örnek olan Bursa Bedesteni –Yıldırım Bayezid, 1400– plan tipini, eş zamanlı yapılan Bursa Ulu Cami’den almıştır. Bu plan Selçuklu ulu camilerinde tecrübe edilmiş esnek öğeleri barındırmaktadır. Bunlar, fazla sayıda eşit küçük kubbeli bir çatı ile çatıyı taşıyan kalın dış duvarlar ve iç mekan fil ayaklarıdır. Bu mimarî plan tipi, Anadolu’da bir ibadethane yapısına uygulanma konusunda varlığını yitirecekken; bu

esnek öğelerin, bir bedestenin mimarî ihtiyaçlarını tam olarak karşılıyor olmaları sayesinde ticari yapılarda varlığını sürdürecektir (Michell, 1996, s.107). Bir sonraki örnek olan Edirne Bedesteni –Çelebi Mehmet, 1418–, Bursa Bedesteni’nin gelişmiş bir modelini teşkil eder. Öte yandan, giriş ve köşelerdeki dükkanların üçgenlere bölünmesi ile de Eski Bedesten için ideal bir prototiptir (Goodwin, 1971, s.86) (Şekil 1).

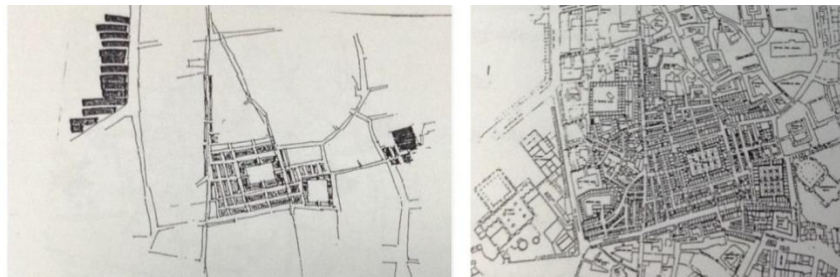

Şekil 1. Bursa ve Edirne Bedestenleri (Url-6)

Fetihten sonra İstanbul’un ticari bölgesine inşa edilen Eski Bedesten’de –1455-56 kışında başlanıp 1460-61 kışında bitirilir (Wiener, 2001, s.345)– ve kısa zaman sonra yapılan Sandal Bedesteni’nde –1470 sonrasına tarihlendirilir (Bildik, 1998, s.98)– de küçük farklarla, Bursa ve Edirne’den devralınan klasik plan tipi izlenmiştir. Küçük farklar; kubbe, fil ayak ve dükkan sayıları ile birlikte Sandal Bedesteni’nde olmayan iç dükkanlardır (Tablo 1). Eski Bedesten’in diğer isimleri “Cevahir Bedesteni”, “İç Bedesten”, “Bedesten-i Atık” ve “Büyük Bedesten”; Sandal Bedesteni’nin diğer isimleri ise “Yeni Bedesten”, “Dış Bedesten”, “Bedesten-i Cedid” ve “Küçük Bedesten”dir. Bu iki yapı, Aya Sofya’ya vakfedilmişlerdir (Gülersoy, 1994, ss.422-425). Kapalıçarşı bu çift çekirdek çevresinde gelişmiş ve günümüzdeki durumuna sayısız defa değişim geçirerek ulaşmıştır (Şekil 2). Diğer önemli bedestenlere Galata ve Ankara Mahmut Paşa yapıları örnek verilebilir (Goodwin, 1971, s.86).

Tablo 1. Dört bedestenin mimari verileri (Goodwin, 1991, s.86; Gülersoy, 1994, ss.422-425)

Bedesten	Ölçü (metre)	Kubbe Sırası	Kubbe Sayısı	Fil Ayak Sırası	Fil Ayak Sırası	İç Dükkan Sayısı	Dış Dükkan Sayısı
Bursa Bedesteni	~35x70m	2	14	1	6	32	56
Edirne Bedesteni	~35x72m	2	14	1	6	36	56
Eski Bedesten	36x48m	3	15	2	8	44	48
Sandal Bedesteni	32x40m	4	20	3	12	-	44

Şekil 2. Kapalıçarşı'nın Fatih dönemindeki ve günümüzdeki durumu (Bildik, 1998, ss.61-62)

4.2 Eski Bedesten'in Yapısal Özellikleri

Eski Bedesten, 3 sırada 15 kubbeli ve iç mekandaki fil ayakların üzerine gelen 8 küçük tümsekli bir çatı ile örtülüdür (Şekil 3). Kubbe kasnakları düz yüzlü ve 8 köşelidir. Kubbe yüksekliği 14,89 m'dir. Kubbeler; 1,5 m kalınlığındaki dört duvar, 4,35 x 2,45 cm boyutlarındaki 8 fil ayak ve bunları örten kemerlere oturmuş vaziyettedir. Duvarlar ise bir sıra tuğla, bir sıra düzgün moloz taşı olmak üzere almaşık örgü sistemindedir. Moloz taşlarının arasına düşey tuğla donatılar konulmuştur. Fil ayaklar arasındaki kemerler ve kubbe tuğladan yapılmıştır (Şekil 4). Fil ayaklar, 6,85 m kotuna kadar kesme taştandır. Kemerler arasında ardıç ağacından gergiler bulunmaktadır (Şekil 5). Bina dıştan 36 x 48 m boyutlarında iken; iç mekanı, 29,5 x 45,3 m boyutlarında olmak üzere, 1336 m²'dir. Dört yanda birbirinin aynı olan kapılar; dıştan ve içten çift merkezli sivri hafifletme kemerleri altında basık mermer kemerler ve mermer söve ile yapılmıştır. Kapı kanatları kalın çivi başları ile bezenmiştir. Kapılar, son dönemdeki adları ile; kuzeye bakanı Sahafklar, güneyi Takkeçiler, doğudaki Kuyumcular ve batıdaki Zenneciler'dir. Kapılar, açıldıkları sokağa göre isimlendirilmişlerdir. Duvarların alt kısımlarında ve kubbecelede pencere yoktur. Duvarların üst kısımlarında, her aksta bir tane olmak üzere 1,50 x 1,75 m boyutunda pencereler vardır. Bunlar, çevredeki sokakların çatılarından daha yüksek kottadır. Pencerelerin yönetilmesi için içten dolaşan basit bir ahşap balkon yapılmıştır. Balkonun gece bekçilerinin çarşığı gözetlemesinde kullanıldığını ileri sürenler de vardır (Şekil 6). Yapının içinde; eski yerleşimde, "mahzen" denilen ve sivri kemerli kapılardan girilen 44 adet hücre-dükkan mevcuttur (Şekil 7) (Gülersoy, 1994, ss.422-424). 48 adet de dış dükkan vardır. Köşelerde, içte ve dışta köşegen biçiminde üçgene bölme hacimler vardır. İçte olanları, bitişiğindeki dükkanın hacmine dahil edilmiştir. Üçgene bölme işlemi, giriş kapılarına bitişik dış dükkanlarda da uygulanmıştır (Şekil 8). Birim dükkanlar ise, mahzenlerin önündeki hacimlerde ahşaptan üretilmiş şekildedir. Dükkanlara "dolap" ya da "sandık" denmektedir. Dükkanların önlerinde, aşağıya ve yukarıya açılan kapaklar bulunmaktadır. Mobilya olarak da taşınabilir cam vitrinler ve sandıklar kullanılmaktadır (Sakaoğlu, 1993, s.118-119). Öte yandan, dükkanlar dışında fil ayakların diplerinde de tezgâhların kurulduğu; iç mekânın da bu şekilde işlevlendirildiği anlatılmaktadır (Goodwin, 1971, s.86).

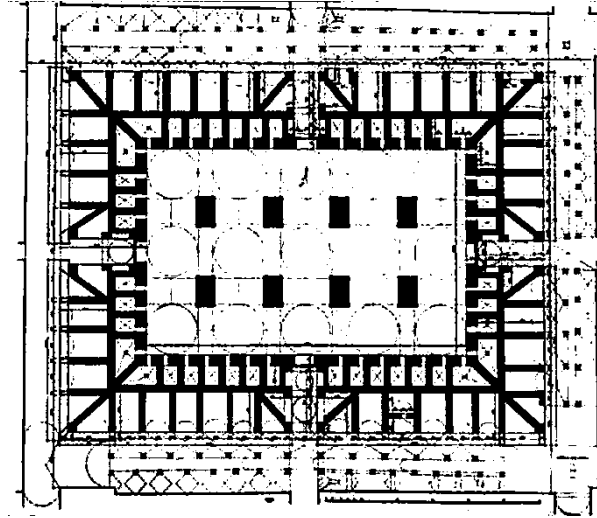
Tam burada bir yanlış anlaşılmanın üzerinde durmak gerekmektedir. Bu, Kuyumcular Kapısı üzerindeki kartal bezemesi yüzünden yapının Bizans'tan kalma olduğu görüştür. Yazar Çelik Gülersoy'a göre, mimar Hakkı Ayverdi'nin de üzerinde durduğu Fatih'in vakıf belgeleri; Eski Bedesten'in yeni bir yapı olduğunu yeter kesinlikle kanıtlamaktadır. Ayverdi'ye göre; kartal bezemesi de yerlidir (Gülersoy, 1994, ss.422-424; Ayverdi, 1953, s.404).

4.3 Eski Bedesten'in Asıl İşlevsel Özellikleri

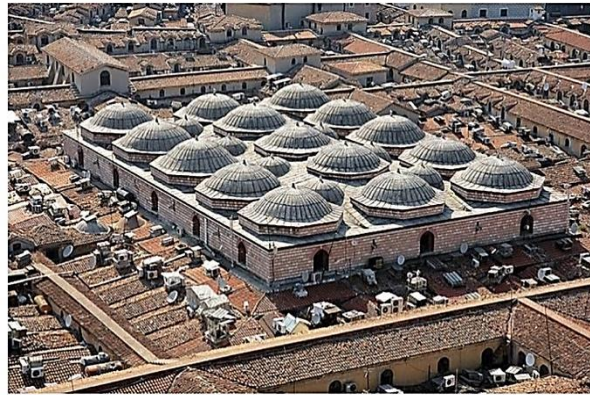
Eski Bedesten, asıl işlevsel açıdan incelendiğinde tipik bir bedesten yapısıdır. Bir bedestenin üç önemli ticari işlevi vardır. Bunlardan ilki, kumaş başta olmak üzere değeri yüksek ürünlerin satış mekânı olmasıdır. İkincisi, yerleşik esnafın finansal işlemleri yürüttüğü, fiyat belirlediği ve ticaret kervanları organize ettiği bir merkez olmasıdır. Üçüncüsü ise, ziynet eşyası ve para başta olmak üzere kıymetli eşyaların korunmak

üzere teslim edildiği kasaları bulunduruyor olmasıdır. Bir de emanet denilen bir sistem devrededir. Bu sistem; kayıp ya da ölmüş kimselerin varlıklarının –mirasçısı çıkma ihtimaline karşın yasal süre boyunca tutulup, süre sonunda korunan yetimlere vakfedilmek ve/veya devlet hazinesine aktarılmak üzere– ve şehir sakinlerinin önemli belgelerinin saklanması konularını kapsar (İnalcık, 1987, s.21). Bunların dışında; bedestenler, değerli kumaş esnafının lonca merkezi olarak da çalışmaktadır. Bedesten esnafı ellerinde; loncalarına tekel imtiyazı sağlayan, “irade-i seniyye” denilen yazılı özel padişah emri ve kadı korumasını garanti eden bir diğer belge bulundurmaktadır (İnalcık, 1987, s.21).

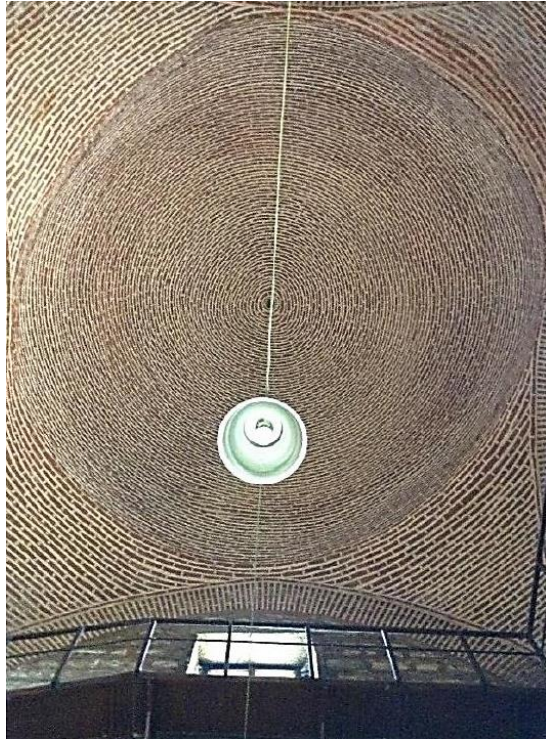
Ticaretin bu derece kritik fasıllarının yürütüldüğü merkez olan Eski Bedesten’in, gündüz güvenlik için çarşının yoğunlaştığı saatlerde açıldığı; geceleri de, Kapalıçarşı tümüyle kapatılıp korunduğu halde, özel olarak da muhafızlarca gözetildiği bilinmektedir. Ayrıca, Eski Bedesten’in dua ile açılması geleneği mevcuttur (Sakaoğlu, 1993, ss.118-119; Goodwin, 1971, s.332).

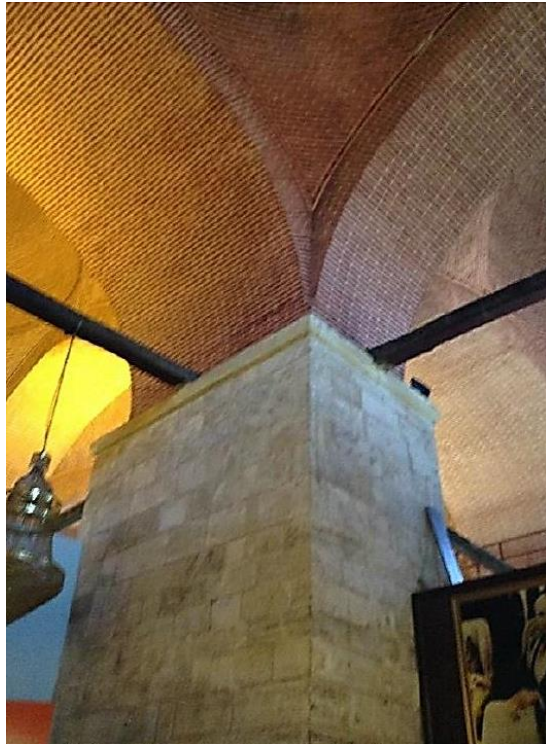
Şekil 3. Eski Bedesten’in planı (Url-7)

Şekil 4. Eski Bedesten’in çatısı (Url-8)

Şekil 5. Tuğla ve kemer kubbeler (Fotoğraf: Atlıhan Onat Karacalı, 2015)

Şekil 6. Ayak, kemer ve gergi ilişkisi (Fotoğraf: Atlıhan Onat Karacalı, 2015)

Şekil 7. Pencere ve balkon (Fotoğraf: Atlıhan Onat Karacalı, 2015)

Şekil 8. Mahzen kapısı (Fotoğraf: Atlıhan Onat Karacalı, 2015)

4.4 İşlev Değişimleri: Eski Geleneklerin Terkedilmesi

Eski Bedesten'deki ticaret ile ilgili gerçekleşmiş ilk değişiklik, 1470 sonrası Sandal Bedesteni'nin yapımıdır. Bu gerçek anlamda bir işlev değişikliği olmayıp; bir anlamda işlev paylaşımıdır. Yapım nedeni, Eski Bedesten'in mevcut işlevlerinden kumaş ticareti hacmini kaldıramıyor oluşudur (Goodwin, 1971, s.331). Sandal Bedesten'inin bir diğer farkı da iç mekanında mahzen denilen dükkanları bulundurmuyor olmasıdır. Bu da; Sandal Bedesteni'nin, Eski Bedesten'in sahip olduğu özel işlevlere sahip olmayışındandır (Bildik, 1998, ss.96-99).

Burada değinilmesi gereken bir başka yanlış anlaşılma da Sandal Bedesteni'nin; daha ileri bir tarihe, Kanunî dönemine tarihlendirilmesidir. Yine Ayverdi'ye göre; Fatih ve Ayasofya vakıfları belgelerinde Sandal Bedesteni'nden bahsedilmektedir. Evliya Çelebi de iki bedestenin Fatih dönemi yapıları olduklarını söyler (Bildik, 1998, ss.96-99).

Bedestenler çevresinde şekillenen Kapalıçarşı, yapısı gereği organik bir büyüme gösterirken; sayısız deprem ve yangın felaketi atlattığı, her onarımda da türlü yapısal değişiklikler göstermek durumunda kalmıştır. 1546'daki büyük yangından sadece bedesten yapılarının çıkabildiği (Michell, 1996, s.109), 1695 ve 1701 yangınlarının ise doğrudan Eski Bedesten'den çıktığı bilinmektedir (Gülersoy, 1994, s.423). 19. Yüzyıla gelindiğinde ise, özellikle Tanzimat sonrasında önemli işlevsel değişiklikler karşımıza çıkmaktadır. Eş zamanlı Endüstri Devrimi'nin getirileri olan Avrupa mallarına rağbetin artışı ve seri üretim ürünlerin el emeğinden ucuz oluşu, Kapalıçarşı esnafıyla beraber Eski Bedesten esnafını da bir dönüşüme zorlamıştır (Kara vd., 1999, ss.117-118). Meşrutiyet Dönemi'nde ise Kapalıçarşı iyice sönük ve ikinci sınıf mallarla doludur. Gösterişli mağazalar artık Beyoğlu Caddesi Kebiri'nde yer almaktadır (Gülersoy, 1994, s.430). Eski Bedesten bu dönemde kiralık kasa ve emanetçilik işlevlerini yitirmiştir (Bildik, 1998, ss.96-99). 20. yüzyıl başlarında ise, Eski Bedesten'i dinî tören ile açmak geleneği de terkedilmiştir. Bu dönemde; Rus Devrimi'nden kaçanların getirdiği ilginç eşyalar, saltanatın kaldırılmasından sonra aristokrat sınıfın çarşıya düşürdüğü antikalar ve toplumun geçirdiği sosyal değişim ile demode kabul edilerek elden çıkarılan zanaat ürünleri tüm çarşayı doldurmaktadır (Kara vd., 1999, ss.117-118). Bu köklü değişim, güvenilir bedesten esnafı kültürünü de ortadan kaldırmıştır. Denebilir ki; 20. yüzyıl başında, Eski Bedesten işlevini tümüyle yitirmiştir (Bildik, 1998, ss.96-99). Günümüzde sandıkların sabit dükkanlara dönüşmeleri sonucu, bedestenlerin iç mekanları dolaşımın dahi güçleştiği sıkışık bir düzendedir. Bedestenler, yeni esnaf gruplarının yer aldığı birimlere dönüşmüştür. Eski Bedesten'in büyük bölümünde gümüş kuyum birimleri yer almaktadır. Esnafın bazısı da antikacılığa yönelmiş durumdadır.

5. Değerlendirme

İnceleme sonucu, Eski Bedesten'in; fetih öncesi dönem ile coğrafi ve tarihsel ilişkisi daha doğrudan iken, öncülü olan İslam toplumları ile kültürel ve tasarımsal ilişkisinin ise daha sınırlı olduğu görülmektedir. Bedestenlerin, gördükleri özel işlevleri ile, Türk toplumunun özgün ürünü oldukları sonucuna varılmaktadır. Sadece alışveriş çevresi olmak dışında; çok sayıda organizasyonun yürütüldüğü bir ticari merkez ve emanetçilik yapılan bir tür banka olarak çalışması şeklinde özetlenebilecek bu işlevlerin yitirildiği

döneme bakıldığında ise; seri üretim ve koşulsuz tüketimi sistemin merkezine koyan kapitalizme karşı, eski geleneklerin –ne kadar köklü olsalar da– dayanamadıkları gözlemlenmektedir. Eski Bedesten’in bugün, geleneksel kimliğini tamamen yitirerek Kapalıçarşı’nın herhangi bir biriminden farksız işlevlere sahip oluşu; modernizasyon deneyiminde çeşitliliğin ortadan kalktığı tatsız bir anonimleşmeyi anımsatmaktadır.

Kaynaklar

- Gyllius, P. (1997). *İstanbul’un Tarihi Eserleri*, Çev. E. Özbayoğlu, Eren Yayınları: İstanbul.
- Kuban, D. (1996) *İstanbul, Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı: İstanbul.
- Müller-Wiener, W. (2001). *İstanbul’un Tarihsel Topografyası*, Çev. Ülker Sayın, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Michell, G. (Editör), *Architecture of the Islamic World. Its History and Social Meaning*. Thames and Hudson: London. 1996.
- Ünsal, B. (1973). *Turkish Islamic Architecture: Seljuk to Ottoman*, London Academy Editions.
- İnalçık, H. (1987). *Bedesten or Kaysariyya: Center of Economic Life in Islamic Cities*. Disarat Journal vol.14, University of Jordan.
- Goodwin, G. (1971). *A History of Ottoman Architecture*, Thames and Hudson: London.
- Sakaoğlu, N. (1994). *Bedesten Esnafı*, 2003, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı: İstanbul.
- Bildik, S. (1998). *Değişen Alışveriş Alışkanlıkları ve Kapalı Çarşı*, YTÜ FBE Mimarlık ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Gülersoy, Ç. (1994). *Kapalıçarşı*, 1994, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı: İstanbul.
- Ayverdi, E. H. (1953). *Fatih Devri Mimarisi*, İstanbul Fetih Cemiyeti: İstanbul.
- Kara, İ., Armağan, M. ve Özcan, A. (1999). *Osmanlı Ansiklopedisi*. İz Yayıncılık: İstanbul.

İnternet Kaynakları

- URL-1 https://tr.wikipedia.org/wiki/Yarımburgaz_Mağarası (01.12.2015)
- URL-2 http://www.yapi.com.tr/haberler/iste-marmaraydan-cikan-tarih_113543 (01.12.2015)
- URL-3 <https://en.wikipedia.org/wiki/Souq> (29.11.2015)
- URL-4 <http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/> (03.12.2015)
- URL-5 <http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/02/bedesten.html> (03.12.2015)
- URL-6 <http://slideplayer.biz.tr/slide/3308439/> (05.12.2015)
- URL-7 <http://archnet.org/print/preview/mediacontents=8563&views=i> (29.11.2015)
- URL-8 <http://www.flickrriver.com/photos/sinandogan/tags/kapaliçarşı/> (06.12.2015)